

kreposne učiteljice: romantično i nacionalno u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća

Kezele, Lucija

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:714309>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-02**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Filozofski fakultet

LUCIJA KEZELE

KREPOSNE UČITELJICE: ROMANTIČNO I NACIONALNO U HRVATSKOJ
KNJIŽEVNOSTI 19. STOLJEĆA

Završni rad

Pula, 2024.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Filozofski fakultet

LUCIJA KEZELE

KRJEPOSNE UČITELJICE: ROMANTIČNO I NACIONALNO U HRVATSKOJ
KNJIŽEVNOSTI 19. STOLJEĆA

Završni rad

JMBAG: 03031024814, redoviti student

Studijski smjer: Prijediplomski studij dvopredmetnog studija Hrvatskog jezika i
književnosti i Engleskog jezika i književnosti

Predmet: Roman Šenoina doba

Znanstveno područje: Humanističke znanosti

Znanstveno polje: Filologija

Znanstvena grana: Kroatistika

Mentor: doc. dr. sc. Dubravka Dulibić-Paljar

Pula, 2024.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisani Lucija Kezele, kandidat za prvostupnika Engleskog jezika i književnosti i Hrvatskog jezika i književnosti ovime izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Završnog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Student:

Lucija Kezele

U Puli, _____.

IZJAVA O KORIŠTENJU AUTORSKIH PRAVA

Ja, Lucija Kezele, dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, nositelju prava korištenja, da moj završni rad pod nazivom „*Krjeposne učiteljice; romantično i nacionalno u hrvatskoj književnosti devetnaestog stoljeća*“ upotrijebi da tako navedeno autorsko djelo objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te preslika u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu sa Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

Potpis:

U Puli, _____.

SADRŽAJ

Uvod

Razdoblje romantizma i realizma

Romantizam u svjetskoj književnosti

Romantizam u hrvatskoj književnosti

Realizam u hrvatskoj književnosti

Književna romansa

Obrazovanje žena u devetnaestom stoljeću

Lik učiteljice u devetnaestom stoljeću

Analiza djela:

Ivan Perkovac

Stankovačka učiteljica

August Šenoa

Branka

Ksaver Šandor Gjalski

Đurđica Agićeva

Zaključak

Summary

Popis literature

Uvod

U ovome završnom radu osvrnut ćemo se na *Branku* Augusta Šenoae, *Đurđicu Agićevu* Ksavera Šandora Gjalskog te *Stankovačku učiteljicu* autora Ivana Perkovca. Na početku rada govorit ćemo o romantizmu kao književnom razdoblju u svjetskoj i hrvatskoj književnosti. Osvrnut ćemo se i na razdoblje realizma u hrvatskoj književnosti s obzirom na to da djela koja obrađujemo sadržavaju i elemente realizma. Prije analize djela opisati ćemo položaj žena u devetnaestom stoljeću, kao i položaj te uvjete rada učiteljica u tom razdoblju. To je povijesni kontekst u koji smještamo našu analizu. Trup samoga rada činiti će analiza *Branke*, *Đurđice Agićeve* i *Stankovačke učiteljice*. U tim se djelima tematizira pitanje učiteljice kao društveno prihvatljive ženske profesije, ali se ukazuje i na različite aktualne probleme oko zapošljavanja ženskog učiteljskog kadra i predrasudama malih seoskih sredinama prema ženskom učiteljskom kadru. Devetnaesto stoljeće pokazalo se kao nepoticajno za ostvarenje zvanja učiteljice. S tim problemima će se sretati i Branka, Marta i Đurđica. Ono što razlikuje opisane učiteljice od njihova povijesna konteksta, romantizacija je učiteljskoga poziva koja se očituje u karakteristikama tih likova. Naime povezuju ih iste osobine: s jedne strane one koje čine sastavni dio lika "anđela u kući", s druge strane ti su ženski likovi uvelike odvažniji, probitačniji od stereotipnih literarnih prikaza anđeoskih ženskih likova tog vremena. Te ćemo njihove osobine pratiti kroz ovaj rad stavljajući naglasak na elemente romantičnog i nacionalnoga, onoga što ta djela duguju žanru književne romanse i onoga što upijaju ih vlastita povijesna konteksta obilježena procesima nacionalne integracije i oblikovanja modernoga hrvatskoga građanskog društva.

Razdoblje romantizma i realizma

Romantizam u svjetskoj književnosti

Periodizacija književnosti nerijetko je vrlo kompleksno pitanje, književna razdoblja se ne određuju u svakoj nacionalnoj književnosti na isti način, već to ovisi o političkim i društvenim okolnostima. Kad se govori o romantizmu kao književnom razdoblju u svjetskoj književnosti, onda se obično govori o zadnjoj trećini 18. stoljeća kao donjoj granici i sredini devetnaestog stoljeća kao gornjoj. Sam naziv izveden je od pojma *romantičan* koji, prema Hrvatskom jezičnom portalu, označava:

- 1.) onog koji je prožet romantikom, koji je u duhu romantike
- 2.) a. koji se prepustio avanturističkim, herojskim, ili ljubavnim mislima i osjećajima, b.) *razg.* koji je maštovit, ali nepraktičan; sanjarski, smiješan, čudan
- 3) koji pripada romantizmu u umjetnosti (HJP natuknica "romantičan",

Milivoj Solar u svojoj knjizi *Povijest svjetske književnosti* tumači kako romantizam ne određuje određena književna tehnika niti određeni svjetonazor, već ga karakterizira dubinska promjena, prevrat u shvaćanju svjetonazora, a "duh romantizma" prepoznatljiv je onda kada zakaže ono političko, filozofsko ili tematsko. Prevrat u tom razdoblju, prema Solaru, može se pratiti na nekoliko razina. Prva razina je recepcija. Do pojave romantizma tijekom književnosti određivao je ukus obrazovanih, odnosno, onih koji su bili priklonjeni Crkvi i/ili dvoru. U romantizmu dolazi do drastičnog proširenja čitalačke publike te su tako i oni manje obrazovani počeli sudjelovati u tijeku razvijanja književnosti. pisci više ne pišu na zahtjev vladara, kralja i slično, već pišu za tržište koje je sve više raslo. Druga razina iziskuje prevrat u shvaćanju i moći razuma. Zahvaljujući prosvjetiteljima i njihovom vjerovanju u moć razuma, počinje proces uspostavljanja razumnijeg društvenog uređenja. Tome pridonosi i tadašnji početak razvijanja znanosti, ali i činjenica da je i religija nekim dijelom prihvatila "moć" razuma. Stoga se romantizam javlja kao svojevrsna opreka između klasicizma i prosvjetiteljstva. Romantičari se okreću intuiciji, mašti i umu koji je nadređen

razumu. Pokušaju obuhvatiti transcendentnu stvarnost, a u tome im pomaže okretanje prema srednjemu vijeku, to jest, njihovom shvaćanju srednjega vijeka koji se više dotiče mašte nego povijesne zbilje. Solar kazuje:

(...) romantičari su u velikoj mjeri upravo u prošlosti tražili i građu inspiraciju za svoja djela, no njihovo je razumijevanje prošlosti i povijesti drugačije od ranijeg: oni drže da prošlost načelno nije ista kao sadašnjost, a to će reći i da sadašnjost nije ista kao i moguća budućnost (...)
(Solar 2003: 186)

Romantičari, stoga, naglašavaju potrebu za originalnošću. Posebno daroviti pojedinac ili genij može sam propisivati pravila zbog toga što uspijeva shvatiti i prikazati duh vlastitoga vremena, a taj duh je najviši domet ljudske spoznaje (Solar 2003: 186). Osim originalnosti, univerzalizam je jedan od glavnih pojmova koje vezujemo za romantizam. Putem univerzalizma pokušala se postići jedinstvena istina. Težnja za univerzalnošću vodila je do "apsolutne poezije", odnosno poezije koja bi ujedinila mitologiju, filozofiju, pjesništvo i religiju (Solar 2003: 187). S druge strane, vodila ih je i ka "romantičnoj ironiji" te shvaćanju u kojemu se sve može sagledati kao igra i fikcija. Književnici maštom žele obuhvatiti prostore mnogo šire od onih koje može obuhvatiti iskustvena zbilja, ali i dospijevaju do uvida u uzaludnost ljudskih napora, pa i do sveobuhvatne ironije. Suprotstavljaju se tako optimizam konačne i apsolutne spoznaje s pesimizmom takozvane "svjetske boli", jer traganje romantičara za konačnom istinom koja bi donijela osjećaj sreće dovodi do razočaranja zbog sudbine svijeta i svoje vlastite sudbine koja je, prema njihovu mišljenju, uvijek neodvojiva od sudbine svijeta (Solar 2003: 187). Romantizam zato karakterizira i svojevrsni individualizam, no usprkos velikom trudu, romantičari se nikada nisu mogli izdignuti kao pojedinci iz svoje zajednice, odnosno nacije. Valja naglasiti i kako se u razdoblju romantizma počinju miješati i književni rodovi i vrste. Romantičari se prestaju oslanjati na retoričko učenje o jedinstvu stilskih rodova, figura i stilova te počinju ispreplitati iste. Na primjer, tragedija može sadržavati elemente komedije, ep može biti okarakteriziran kao "lirski" i slično. Zbog dominacije subjektivizma i individualizma, lirika postaje najzastupljeniji književni rod u romantizmu, a pjesme najbolja podloga za izražavanje autora (Solar 2003: 187). Kada govorimo o romantizmu u svjetskoj književnosti, u ovom slučaju romantizmu u

Francuskoj, neizostavna figura je Victor Hugo čija se predgovor drame *Cromwell* smatra manifestom romantizma u Francuskoj. Hugo se u predgovoru drame zalaže kako zbilja nije niti tragična niti komična, a dužnost književnosti je što vjerodostojnije prikazati zbilju, odnosno, prikazati je točno onakvom kakva zaista jest. Samim time najvažnije postaje ono što je prikazano, a ne način na koji je prikazano. Tim zaokretom u svijetu književnosti romantizam se približio filozofiji i znanosti (Solar 2003: 188.). Već je napomenuto kako je književne epohe kronološki teško staviti u vremenski okvir zbor mnoštva razloga koji mogu utjecati na razvoj iste. Tako, na primjer, Jean-Jacques Rousseau kronološki pripada epohi prosvjetiteljstva, no zbog opozicije prema prosvjetiteljima, svojim svjetonazorom i književnim stvaralaštvom Slavu stječe teorijskim djelima *Rasprava o znanostima i umjetnostima*, *Društveni ugovor* i *Emil ili o odgoju* dok se u književnosti probija s djelima *Julija ili Nova Heloiza*, *Ispovijesti* i *Sanjarije samotnog šetača* (Solar 2003: 190). Prvim početkom francuskog romantizma smatraju se *Pjesničke meditacije* autora A. de Lamartine. Osim Huga, Lamartinea i Rousseaua, doprinos epohi dali su i A. de Vigny i A. de Musset (Solar 2003: 210-211). Osim u Francuskoj, romantizam je svoj vrhunac dostigao i u Engleskoj i to preko nekoliko naraštaja takozvanih "jezerskih pjesnika". Prvom naraštaju pripadali su autori W. Wordsworth te S. T. Coleridge. Njihovo djelo *Lirske balade* iz 1798. godine, zajedno s predgovorom drugom izdanju iz 1800. smatra se manifestom engleskog romantizma. Važnost tog djela leži u tome što je upravo u njemu Wordsworth definirao pjesništvo kao "snažan izljev osjećaja" te se zalagao za pjesničko stvaralaštvo bez mnogo ukrasa. Drugom naraštaju pjesnika pripadaju G.G. Byron, P.B. Shelley i J. Keats. Osim velikih postignuća u lirskim žanrovima, Byron i Shelley također se mogu pohvaliti i u dramskim postignućima. Iako drama kao književni rod nije bila najzastupljenija, Byronov *Manfred* i Shelleyjev *Oslobođeni Prometej* neizostavne su drame engleskog romantizma (Solar 2003: 199-203). Država u kojoj se rani romantizam kao pokret definirao jest Njemačka gdje braća Friedrich i August W. Schlegel pokretu daju glavne smjernice, kao i filozofsku tematiku koja se temeljila na filozofiji Kantea, Fichtea i Schelinga. Najpoznatiji autori njemačkog romantizma su bili L. Tieck, Novalis i W. Wackenroder. Druga se skupina oblikovala u Berlinu, a pripadali su joj A. von Arnim, F. La Motte Fouqué i A. von Chamisso, dok se treća škola okupila u Heidelbergu s braćom Jacobom i Wilhelmom Grimmom, C. Brentanom i J. von Eichendorffom. Romantizam se u devetnaestom

stoljeću počinje razvijati i u slavenskim zemljama, između kojih je i Hrvatska. (<https://enciklopedija.hr/clanak/romantizam>)

Romantizam u hrvatskoj književnosti

Romantizam u Hrvatskoj javlja se kasnije nego u ostalim dijelovima Europe, i to u tridesetim godina devetnaestog stoljeća. Kao početak romantizma se uzima 1830. godina, a kao završetak 1860. Navesti ćemo nekoliko čimbenika koji su utjecali na kasniji dolazak romantizma u Hrvatsku. Hrvatska je do otprilike sredine devetnaestog stoljeća bila poljoprivredna zemlja. Industrijska revolucija koja je godinama prije zahvatila zapadnoeuropske države u Hrvatskoj nije imala utjecaja, stoga je i industrija bila slabo razvijena. Građanstvo je bilo većinom stranog podrijetla, a na politička i društvena zbivanja u Hrvatskoj je gledalo s određenom dozom averzije. (Nemec: 1995: 49). Važno je napomenuti kako se hrvatski romantizam razvijao usporedno s jednim od najvećih događaja hrvatske povijesti – hrvatskim narodnim preporodom.

Hrvatski narodni preporod ime je za kulturni, nacionalni i politički pokret koji je trajao između 1835. i 1848. godine. Prostor Hrvatske je nakon napoleonskih ratova, točnije 1815. godine odlukama na Bečkom kongresu formalno pripao Habsburškoj monarhiji, no bio je upravno podijeljen. Tako su Hrvatska i Slavonija pripadale ugarskom, a Dalmacija i Istra austrijskom dijelu Monarhije. Rijeka s Primorjem bila je zasebno tijelo s nedovoljno razjašnjenim granicama nadležnosti, dok je Vojna krajina bila pod direktnom vlašću Beča. Sjeverna Hrvatska (Hrvatska i Slavonija) imale su svojevrstan vid samostalnosti koji je sveden na autonomiju i u konačnici izloženost pritisku mađarskog plemstva. (Stančić: 2008: 6) Prostor današnje države nije bio ujedinjen ni u kome smislu, prvenstveno administrativnom, a onda i jezičnom. Napominjemo kako jezičnom dijelu nije pogodovao proces germanizacije naroda koji završava nakon 1790., odnosno nakon smrti Josipa II. te kako je važno uzeti u obzir i sve naglašenije pokušaje mađarizacije Hrvata. Osvrćući se na problem jezika toga doba, uviđamo kako je Hrvatska bila višejezična država. Službeni jezik bio je latinski, a dijalektalna prisutnost je također bila zabilježena među regijama. Književna produkcija je bila praktički nepostojana te ono što je stavljeno u produkciju je bilo veoma ograničeno. Usred svih političkih zbivanja javit će se i grupa intelektualca

(Antun Nemčić, Dragutin Rakovac, Dimitrije Demeter i dr.) koji su pod vodstvom glasovitog Ljudevita Gaja pokušali ujediniti Hrvatsku. Pristaše ovog pokreta postali su poznati kako “preporoditelji”, tj. ilirci. Glavne zadaće preporoditelja bile su standardizacija jezika na štokavskome narječju, oblikovanje književnog kanona, pokretanje kulturnih institucija, osnivanje novina i časopisa, te u političkom planu ujedinjenje teritorija hrvatskih zemalja u jednu administrativnu jedinicu. Želja za administrativnim, gramatičkim i književnim ujedinjenjem sve više je rasla te je Hrvatska već u zadnjem desetljeću osamnaestog stoljeća ulazi u takozvane “pripreme” faze kasnijeg narodnog preporoda koji će trajati do polovice devetnaestog stoljeća. Pripremno razdoblje trajalo je od kraja osamnaestog stoljeća do 1829. godine. Godine 1813. Maksimilijan Vrhovec, zagrebački biskup, objavio je *Poziv na sve duhovne pastire svoje skupine*, spis u kojemu se obraća svim svećenicima svoje biskupije te ih poziva da bilježe usmeno stvaralaštvo svoga kraja u obliku poslovice, fraza, pripovijedaka i slično. Vrhovec je polazio s pretpostavkom da bez obzira na višejezičnost i različitost govora u narodu i dalje postoje “čiste” riječi. Svrha ovoga pothvata bila je sakupljanje “nacionalnoga blaga”, odnosno stvaralaštva književne i usmene prirode među tadašnjim neobrazovanim pukom. Vrhovecov spis pisan je herderovskim duhom otkrivanja “naroda” i “narodnoga duha”, što će kasnije postati i obilježje čitavog razdoblja narodnog preporoda, ali i razdoblja romantizma u hrvatskoj književnosti. (Protrka: 2008: 72) Osim Vrhoveca, također djeluju i Antun Mihanović koji 1815. godine u brošuri koju objavljuje pod imenom *Reč domovini o hasnovitosti pisanja vu domorodnem jeziku* ističe potrebu uporabe hrvatskoga jezika kao službenog te Juraj M. Šporera koji je 1817. godine pokušao pokrenuti novine pod nazivom *Oglasnik ilirski*. Novine su trebale biti zabavnog karaktera te trebale biti pisane na narodnome “ilirskome” jeziku, no iako su imale dopuštenje vlasti, nikada nisu realizirane. Nakon pripreme faze dolazimo do početnog perioda koji traje od 180. do 1834. godine. U ovome vremenskom periodu najveća važnost pridaje se karizmatičnom Ljudevitu Gaju i njegovom doprinosu putem njegovih radova. Tako 1830. godine izlazi *Kratka osnova horvatsko-slovenskoga pravopisanja* tiskana u Budimu. Knjižica donosi reformu pisanja, tj. tadašnje latiničke grafije s ciljem poticanja na jezično ujedinjenje. Razlog zbog kojega se Gaj zalagao za jezično ujedinjenje je taj što je smatrao kako “obilježje naroda nije država nego jezik” (Tafra: 2006: 45). Sam naslov knjižice označavaju “horvatski” - sam jezik te “slavenski” - skupinu jezika kojemu hrvatski jezik pripada (usp. Ravlić: 1965: 23). Dvije godine

nakon *Osnove* Ivan Derkos objavljuje brošuru *Genius patriae super dormientibus suis fliis....(Duh domovine nad sinovima svojim koji spavaju ili Domovinski list za stanovnike Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije da ih potakne na izučavanje i učenje domaćega jezika)*. Derkos se u brošuri zalaže za gradnju jezika na štokavskom narječju kao najrasprostranjenijem te za općenito sjedinjenje triju kraljevstava: Hrvatske, Dalmacije i Slavonije jezično i teritorijalno. Iste godine grof Janko Drašković objavljuje *Disertaciju iliti Razgovor poklisarom zakonskim i budućem Zakonotvorcem Kraljevinah naših za buduću Dietu ugarskim odslanem*. To je ujedno i prvi politički spis pisan štokavskim narječjem i na hrvatskom jeziku koji je donosio hrvatskim zastupnicima savjete kako da se pripreme za zasjedanje hrvatsko-ugarskoga Sabora u Požunu. Godinu dana nakon Gaj objavljuje *Horvatov sloga i zjedinjenje*, pjesmu koja nastaje u Beču a objavljena je u Beču u sklopu petog broja *Danice horvatske i dalmatinske*. Pjesma se ujedno smatra i “apotezom” Draškovićevog političkog programa (Jeličić: 1978: 19). Period između 1835. i 1842. godine je ujedno i razvijeni period hrvatskog narodnog preporoda, stoga ne čudi kako je taj period ujedno bio i najplodniji po pitanju programatskih djela, brošura, časopisa, novina i slično. Već 1835. godine počinju izlaziti *Novine Horvatske*, kao i *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska*. *Novine* su bile političkog sadržaja, a njihov moto je glasio: “Narod bez narodnosti je telo prez kosti.” Prvobitno su izlazile na kajkavskome narječju, no već godinu dana nakon prelaze na štokavsko narječje i mijenjaju ime u *Ilirske narodne novine* i *Danicu ilirsku*. No, kako pokazuje književna historiografija, uspostavljanje štokavskoga narječja kao temelja književnoga jezika istovremeno je uspostavljalo i “otpor štokavskom standardu” budući da je do tada kajkavski smatran književnim jezikom, stoga se govorilo i o svojevrsnoj “izdaji kajkavštine (Protrka: 2008: 61:62). Književna povjesničarka Marina Protrka dalje navodi: “Kajkavština je stvarno pala na razinu dijalekta tek onda kad je izgubila mlađu inteligenciju i kad je novoštokavski književni jezik uveden u škole.” (Protrka: 2008: 63) Nekoliko godina nakon izlaska *Novina* i *Danice horvatske*, kasnije *Danice ilirske*, točnije 1838. godine, među prvima se osniva Ilirska čitaonica u Križevcima. Dvije godine nakon dramsko djelo Ivana Kukuljevića Sakcinskog *Juran i Sofija* ili *Turci pod Siskom* biva prvi put odigrano u kazalištu. Ta opera ujedno označava i početak narodnog kazališta u Hrvatskoj. Godine 1842. osnovana je Matica Ilirska prema prijedlogu Janka Draškovića. Prva tiskana knjiga Matice je *Osman*. Ovaj ep autora Ivana Gundulića ima simbolično značenje te je odabran s razlogom. Gundulić

i Palmotić su veoma cijenjeni autori dubrovačkog književnog opusa te ih preporoditelji uzdižu i oslanjaju se na dubrovačku književnu tradiciju pri stvaranju vlastitih djela. Dubrovačka književnost pisana je štokavskim narječjem, stoga ne čudi kako je bila uzeta kao primjer i smatrana najprikladnijom za stvaranje nove književnosti. Iste godine Stanko Vraz, Dragutin Rakovac i Ljudevit Vukotinić pri *Matici ilirskoj* pokreću časopis *Kolo, članci za literaturu, umjetnosti i narodni život* nakon razilaženja s uredničkom politikom *Danice*. Idejni začetnik *Kola* Stanko Vraz zalagao se ponajprije za književnu kritiku i esteticizam u književnosti, a ne samo za budničarsku ulogu koju je *Danica* obnašala. (Živančević 1975: 22.) Godina 1843. obilježena je zabranom ilirskoga imena. *Novine ilirske* postaju *Narodne novine*, a *Danica* ponovno postaje *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska*. Iste godine Ivan Kukuljević Sakcinski održava govor u Saboru u kojemu zahtijeva uvođenje hrvatskog jezika kao službenog jezika u državi. Godinu dana nakon počinje izlaziti *Zora dalmatinska*, prvi časopis na u Dalmaciji na hrvatskome jeziku, a 1845. ilirsko ime dozvoljeno je koristiti u književnosti, ali ne i u politici. Završna etapa hrvatskog narodnog preporoda traje između 1846. i 1874. godine. To je ujedno i period iščezavanja ilirskog imena i prevlast narodnog. Godine 1874. *Matica ilirska* mijenja ime u *Matica hrvatska*. Tim činom zaključuje se period hrvatskog narodnog preporoda. Iako neke odrednice poput međusobnog povezivanja Južnih Slavena i teritorijalnog ujedinjenja hrvatskih zemalja nisu ostvarene, ostala je želja i strast za nastavkom buđenja hrvatskog nacionalnog identiteta. Osnovane su mnoge kulturne ustanove te se književnost počela stvarati na hrvatskome jeziku. Zaključujemo kako je hrvatski narodni preporod bio osnova za daljnje buđenje nacionalnog identiteta, ali i društvenog i kulturnog, a posebice književnog.

Kao što je već navedeno, romantizam u Hrvatskoj razvijao se drugačije nego u ostalim zapadnoeuropskim državama i to u prvom redu zbog tadašnje političke i društvene situacije. Navedeno je kako romantičari naglašavaju nacionalnu, kulturnu i vjersku srodnost, a karakteristična pojava je pojava književnika "u ulozi predstavnika nacije". (Flaker 1976: 67) Ta karakteristika bila je izrazito izražena u zemljama u kojima se budila narodna svijest i ideja narodnog preporoda, između kojih je bila i Hrvatska. Buđenje nacionalne svijesti postaje osnova književnosti u država koje su bile administrativno, politički i društveno potisnute. Stoga ne čudi kako je i hrvatski romantizam bio usmjeren na stavljanje književnog izraza u službu konstituiranja

moderne nacije. (usp. Jelčić 1976) Romantičari hrvatske književnosti zamjenjuju naglasak na individualizmu i pesimističnu percepciju svijeta sa rasprostranjenim optimizmom, a naglašava se vitalistički karakter hrvatskih preporoditelja (usp. Jelčić 1978: 30-31) Kada govorimo o hrvatskoj književnosti u doba romantizma, naglašavamo kako hrvatska književnost odstupa od odrednica svjetskog romantizma po svojoj nacionalno-prosvjetiteljskoj funkciji, posvećivala se pažnja (anti)turskoj tematici što iščitavamo kroz, na primjer, *Smail-agu Čengića* Ivana Mažuranića. Jedna od razlika je također i u realizaciji hrvatskog romantizma u usporedbi s paradigmom svjetskog romantizma. Također treba spomenuti jednu veoma važnu pojavu u književnosti, a to je lirizacija književnosti. Ta se pojava očitovala na dva načina; prvi je taj što je lirika bila dominantna nad ostalim rodovima, a drugi je taj što je prisutnost lirskih elemenata u drugim književnim rodovima bila pozamašna. Najčešće književne vrste 30-ih i 40-ih godina devetnaestog stoljeća hrvatske književnosti bile su budnice i davorije. Uzmemo li za primjer Gajeve pjesmu *Horvatov sloga i zjedinjenje* i Vukotinićevu *Nek se hrušti šaka mala* uočavamo kako su motivi veoma slični, a imaju povezanost s "više ili manje borbenim pozivima iliraca Hrvatima (i Južnim Slavenima) da se sjedine u čvrsto nacionalno zajedništvo (Šicel 1982: 65). U pojednostavljenom smislu to je trebala biti literatura s pojednostavljenom porukom koja je trebala doprijeti do šireg čitateljstva. Autori poput Ljudevita Vukotinića upozoravali su na manjkavost estetike u poeziji te su se zalagali za uvođenje kriterija za estetiku u radovima. (Šicel 1972:18) Važnost Vukotinića leži i u tome što je osnivač feljtona, a zajedno s Rakovcem i Vrazom osniva časopis *Kolo* s kojim se ujedno i zasnovala književna kritika. Vrazovo stvaralaštvo polazilo je od toga da je književnost autonomna djelatnost te da ne može biti samo ideološka, kao što je bila Gajeva *Danica*, već i estetska. Zalagao se za promicanje i očuvanje "duha naroda", ali se zalagao i za stvaranje književnosti 'po formuli', što govori u svom sastavu *Braći, što ištu da pevam davorije* (*Danica*, 1837). Vrazov vrhunac lirskog stvaralaštva je zbirka *Đulabije*, ljubavni kanconijer koji je posvetio Gajevoj nećakinji Ljubici Cantily, a koji preuzima oblik povezivanja romantičnih i patriotskih motiva što će kasnije postati i zaštitni znak njegove poezije. Vrazovu liriku karakterizira i vrsna versifikacija koja svoje temelje drži u romantičarskom otporu protiv klasicističke shematizirane literature. *Đulabije* su pisane stihom poljske usmene poezije, takozvanim krakovjakom (osam stihova raspoređenih u dvije strofe), a zbirka *Sanak i istina*, zajedno uz almanah *Iskra* sadrži niz soneta po uzoru na Petrarku i Mickiewicza. Vraz

izražava oduševljenje Istokom još jednom od karakteristika svjetskog romantizma) u svojih sedam gazela. Osim Stanka Vraza, za književnost lirike važno je izdvojiti i Petra Preradovića. Iako mu je materinji jezik mađarski, kroz prijevod Gundulićevog *Osmana* s hrvatskog na njemački jezik naučio je i hrvatski. Njegov prvi rad na hrvatskom jeziku, *Zora puca*, tiskan je i objavljen u *Zori dalmatinskoj*. Zbirke kojima je autor, a koje također treba napomenuti su prvijenac *Prvenci* i *Nove pjesme*. Osim pjesama rodoljubne tematike, u njegov opus ubrajaju se i dijela ljubavnog i refleksivnog tematskog kruga (Šicel 1982: 66-67, Živančević 1975: 131-133). Pjesme *Rodu o jeziku* i *Jezik roda moga* od velike su važnosti, a u *Putniku* uočavamo personifikaciju rane majke Hrvatske (usp. Coha). U epsko-dramskom spjevu *Kraljević Marko* oživaljva duh sveslavenstva. Osvrćući se na dramu, uočavamo kako se u ovom razdoblju govori o "počecima" ili "pokušajima dramskog stvaralaštva" (Šicel 1982: 68-69). Prvim dramskim djelom smatra se tragedija Ivana Kukuljevića Sakcinskog *Juran i Sofija* ili *Turci pod Siskom*, dok se zaokruženijim i estetski dorađenijim djelom smatra *Teuta* autora Dimitrija Demetera. *Teuta* nastaje nakon zabrane ilirskog imena te je za svoje vrijeme bila slavljena, dok će ju kasniji književna povijest suditi smatrajući da je "po inerciji hvaljena" te slavljena samo zato što je "prva domaća drama", a ustvari je samo "glomazna, patetična i ne uvijek čitljiva" (Živančević 1975: 104). Osim *Teute*, Demeter piše i *Grobničko polje* u kojemu je pišući djelo s "temom iz daleke prošlosti suvremenicima želio podastrijeti primjer veličine i hrabrosti vlastita naroda oslanjajući se na suvremene integracijske filozofsko-historiografske koncepcije o nacionalnoj povijesti kao bitnom konstituensu naroda i narodnosti, te o pravu svakog naroda na narodnost i suverenitet upravo na temelju vlastite povijesti" (Fališevac 128). U dramske početke ubraja se i komedija Antuna Nemčića *Kvas bez kruha ili tko će biti veliki sudac*. Kada govorimo o stvaralaštvu u epici za vrijeme romantizma u Hrvatskoj, uviđamo kako je *Smrt Smail-age Čengića* ujedno i posljednji veliki hrvatski ep. Ivan Mažuranić se pojavio u *Primorac Danici* s još nekoliko pjesničkih sastavaka, no oni su bili, kako povijest književnosti nalaže, "iskušava sve dostupne forme tradicionalnog stvaralaštva" (Šicel 1982:62). Smatra se kako je to bio dobar potez te dobra priprema za kasniju nadopunu *Osmana*. I Gunduliću i Mažuraniću podloga za pisanje djela bila je stvarni povijesni događaj, sukob Smail-age i Crnogoraca koji su prijevarom ubili Smail-agu te tim činom osvetiti obitelj vladike koju je Smail-aga nekoliko godina ranije pogubio. Sastoji se od pet pjevanja: *Agovanje*, *Noćnik*, *Četa*, *Harač* i *Kob*. Napominjemo i kako

je povijesni događaj Mažuraniću služio samo kao inspiracija budući da se spjev odvaja od povijesne istine. Umjesto povijesne istine, kroz ep se u fokus stavlja problem potlačenosti i nasilništva. Kroz sukob Crnogoraca i Turaka želi se predočiti slika pobunjenog naroda protiv silnika koji ima apsolutnu moć upravljanja. Kroz pobunu Crnogoraca protiv Turaka uočavamo paradigmu hrvatskog romantizma i važnost kolektiva u borbi protiv onih koji upravljaju. To je i odraz političkih i idejnih kretanja koja su u to vrijeme harala europskim državama budući da Mažuranićev ep jasno očituje ideje "mladog građanskog društva, ponajprije aktualne koncepcije o pravu svakog naroda na narodnost i suverenitet" (Fališevac 135). Smatra se i kako je na oblikovanje Mažuranićeva djela mogao utjecati i putopis njegova brata, Matije Mažuranića, *Pogled u Bosnu*. Putopis se smatra vrstom koja na popularnosti dobiva tek u devetnaestom stoljeću. Osim Mažuranićevog putopisa, od važnosti je spomenuti i Nemčićeve *Putositnice te Vrazov Put u gornje strane*. *Putositnice* se smatraju najvažnijim putopisom toga doba. Opisujući krajolike od Ludbrega do Venecije, Nemčić "asocira neprestano na različite ljudske preokupacije – od umjetnosti do nacionalnih problema, a rodoljublje se, normalno, javlja kao središnji leit-motiv" (Šicel 1982: 69). Osim putopisa, na važnosti počinje dobivati i roman, iako je u to doba tek u povojima. Prvim se romanom hrvatske književnosti smatra *Požeški đak ili Ljubimo milu svoju narodnost i grlimo sladki svoj jezik* Mirka Kraljevića. Među početke romana hrvatske romantičarske književnosti uvrštava se i roman Dragojle Jarnević *Dva pira*, književnice koja se u književnost probija zbirkom *Domorodne poviesti*. Razdoblje protorealizma ili takozvano Šenoino doba uočava drastični uspon romana kao dominantne književne vrste koja se nastavlja na tradiciju preporodne ideologije.

Hrvatski narodni preporod je također radio i na uključivanju žena u preporodne aktivnosti. Dinko Župan se u svojoj knjizi *Mentalni korzet* dotiče prava i očekivanja ženskoga spola u devetnaestom stoljeću. Život žena u devetnaestom stoljeću nije nalik onome kao što je danas. Obrazovanje i zapošljavanje te bilo kakav odnos s javnosti koji nije imao veze s kućanstvom bio je namijenjen isključivo muškom rodu. Žene su smatrane podređene muškarcima te su odgajane kako što bolje voditi kućanstvo, odgajati djecu te kako biti što bolja žena svome mužu. Za ženske snove i nade nije bilo mjesta jer ih žene nisu smjele imati. Stoga ne čudi što su i kćeri od malih nogu stavljane u podređeniji položaj od sinova. Važnu ulogu u životu djevojaka

igrao je, naravno, i očev autoritet koji je zajedno s majčinim odgojem nastojao napraviti savršenu djevojku iznutra i izvana. (Župan 2013). Također su se kroz književnost takve vrijednosti nastojale usaditi djevojkama, zato mnogi autori pišu o "idealnim" ženskim likovima koji su se formirali pod strogim autoritetom oca i majke.

Osvrnemo li se na ženski spol i literaturu koju su čitale, uočavamo kako se radi o literaturi koja ih poučava kako doprinijeti razvoju kućanstva i majčinstva. Djevojke su uglavnom čitale pedagoške knjige, bontone, modne časopise, ali i romane. Knjiga koja je mladim djevojkama služila i kao školski udžbenik izdana je u čak pet izdanja, a djelo je naslovljeno *Dobra kućanica*, autora Davorina Trstenjaka. Knjiga datira iz 1880. godine, a napisana je po uzoru na djelo slovačkog autora Daniela Licharda *Mala gazdina* (Župan 2013: 56). Spominjemo i kako je grof Janko Drašković još 1838. godine u spisu *Ein Wort and Ilirens hochherzige Töchter über die ältere Geschichte und neueste literarische Regeneration ihres Vaterlandes* apelirao na žene da kao "stupovi" društva prihvate hrvatski jezik umjesto njemačkoga i čitaju literaturu na narodnom jeziku. (Nemec 1995: 53)

Realizam u hrvatskoj književnosti

Drugu polovicu devetnaestog stoljeća u hrvatskoj književnosti obilježava Šenoino doba ili razdoblje predrealizma, koje traje od 1863. do 1881. godine. Šenoino doba rubno se smjestilo uz romantizam za čiji završetak se uzima godina 1860. te uz realizam za čiji početak se obično uzima godina 1881. - godina smrti Augusta Šenoe, ali i godina u kojoj je objavljen roman *Olga i Lina* autora Eugena Kumičića. Valja napomenuti kako hrvatska književna kritika i književnopovijesna znanost ni danas oko godine početka hrvatskog realizma, odnosno o graničnim godinama realistične stilske formacije. No, i ova je odrednica upitna budući da tragove realizma u hrvatskoj književnosti nalazimo i prije 1881. godine. U prvom redu mislimo na novelističke tekstove iz pedesetih godina kao što su Starčevićeva novela *Prizor iz života*, Tkalčeva *Zagreпкиnja*, Jurkovićev *Pavao Čturić*, Korajčeve *Šijake* itd. Janko Jurković se u svojim kritičkim tekstovima (*Moja o kazalištu*, *Naši kalendari*, *Pismo*

njekom mladom prijatelju o spisateljskom zvanju) zauzima za realističku književnost i psihološku motivaciju likova. Zaokret ka realizmu u pogledu novelističkog stvaranja uočljivo je već u novelističkom stvaralaštvu Ivana Perkovca koji u svojim novelama (*I žene ljube iskreno, Stankovačka učiteljica*) napušta razvijeno fabuliranje te “stvara realne situacije koje su podređene oblikovanju i tumačenju karaktera”. (Flaker 1968: 93) Jedan od najvažnijih spisatelja hrvatske književnosti u dobu realizma je August Šenoa. Veliki je to pisac koji se može pohvaliti pozamašnim opusom i stvaralaštvom, no o njegovim postignućima i biografiji malo kasnije. Šenonina proza s jakim prosvjetiteljskim nabojem dobrim je dijelom izgrađena na realističkim temeljima. Njegov tekst *Naša književnost* te temelje i obrazlaže. Po mišljenju književnih povjesničara ulazi u red realističkog pripovijedanja zbog naglašene socijalne funkcije, opisivanja zadane zbilje, analitičkog pogleda na stvari i događaje, preciznosti u detaljima, opisa aktualnih pojava i sl. Početkom osamdesetih godina u Hrvatskoj su uočljive društvene i političke promjene. Uslijed agrarne krize seljačke udruge se raspadaju i pretvaraju se u individualne posjede, a seljaci još više osiromašuju. Promjene nisu bile vidljive samo na selu, već i u većim gradovima. Plemstvo propada, a Hrvatska gubi financijsku i ekonomsku samostalnost. Na vrh države dolazi Khuen-Hedervary koji na sve načine pokušava očuvati hrvatsko-ugarsku nagodbu. Posljedice toga su ograničavanje slobode tiska, obuzdavanje zastupnika u Saboru te ekonomsko i kulturno nazadovanje Hrvatske. Nasreću, osamdesetih godine Starčevićeva Stranka prava raste te ima sve veći utjecaj te tako Starčević postaje Hedervaryjev najveći protivnik. Starčević se zalagao kako je Hrvatska samostalna država koji ni na koji način nije povezana s Ugarskom i Austrijom, osim, naravno, putem vladara. Tijekom vremena pravaši (pristaše Stranke prava) su izrasli u glavnu opozicijsku snagu koju je karakterizirao radikalizam, borbenost, polemičnost i ekskluzivizam (Flaker 1968: 200-223). Te karakteristike jasno su se precrtale i na kulturno i literarno polje. Sam vođa stranke, Ante Starčević, podupirao je realizam i teorijski i praktički te tako njegov predgovor *Na štioca* (za *Pisma Magjarolacah*) možemo iščitati i kao svojevrsni manifest realizma:

Pokazati čitatelju istinu i neistinu, lepo i ružno, dobro i zlo,
plemenito i sramotno, korisno i škodljivo, pravo i krivo, to

je sve što se od pisca može očekivati. Ja ću se ili toga držati, kako mogu, ili ću mučat i mirovat.

Pravaški utjecaj manifestirao se u književnosti preko niza satiričnih, polemičnih, ironijskih i parodijskih oblika. Tako se, na primjer, Šenoa kao vrsni autor romantizma u realizmu osuđuje zbog prevelikog subjektivizma, a sva njegova djela koja nisu blizu realizmu kao što je novela *Prijan Lovro* se negiraju (Nemec 1995: 139). Književnici pravaške orijentacije koji su u to vrijeme bili okupljeni oko kulturnih i političkih ideja realizma bili su Kumičić, Kranjčević, Folgenović, Kovačić, Hranilović, Harambašić, Vukelić, Novak, Kokotović, Turić te kratko vrijeme i Ibler i Gjalski. Realizam u hrvatskoj književnosti naslućivao je nešto novo, neku promjenu koja još uvijek nije bila sasvim jasno definirana, no i dalje se osjećala prisutnost starih književnih tradicija koje su velikim dijelom bile žive i prisutne u književnosti. Za primjer možemo uzeti Kovačićev roman *U registraturi* u kojem se naslućuje dolazak realizma na literarnu scenu, no Kovačić piše i *Baruničinu ljubav* koja se smatrala "nižim" romantizmom. Uočljivo je kako su se "novi" autori pokušavali odriješiti okova "stare" književne tradicije. Krešimir Nemec se u svome djelu *Povijest romana 19. stoljeća* priklanja mišljenju A. Flakera koji za hrvatski realizam kazuje kako je "čitavo razdoblje od 1865. (od Šenoina istupa sa spisom *Naša književnost*) do 1892. (kada već započinju modernistički procesi) s literarnog stajališta zapravo jedinstveno jer "međe koje dijele tendenciozno-prosvjetiteljsku na realističkim osnovama izgrađenu beletristiku Šenoinu od nacionalno-tendencioznog pseudonaturalizma Kumičićeva ili nacionalno-prosvjetiteljskih modifikacija evropskog realizma Kozarčevih zaista nisu velike". (Flaker 1968: 33, usp. Nemec 1995: 143). Osim u svjetonazoru, događaju se promjene i na polju romana kao književne vrste. Suvremena tematika zamjenjuje prijašnju povijesnu te se nastoji što više približiti "određenom obrascu stvarnosti i opisivati svakodnevni život svakodnevnim jezikom", stoga autori koriste realne opise sredine, svakodnevicu ljudi i stvarne probleme kao podlogu za pisanje svojih djela, a ne čudi kako je roman socijalne tematike postao najzastupljenija književna vrsta (Nemec 1995: 144). Teme koje se pojavljuju u takvim romanima variraju od prikaza "školovanja seljačke djece u gradu, nastanak inteligencije iz seoskog elementa, propadanje aristokracije i slom tradicionalnih moralnih vrijednosti pod udarom novih društvenih odnosa, duhovne krize intelektualaca i umjetnika, odnarođivanje

inteligencije, politička previranja, sukob između sela i grada itd. Književna kritika također se uzdigla u nove visine s njenim najkontroverznijim predstavnikom Jankom Iblerom. Ibler svoju kritičarsku karijeru započinje kao Šenoin protivnik. No, čitajući njegova *Literarna pisma*, lako je uočiti kako on i Šenoa imaju točke u kojima se podudaraju. Stoga Ibler razvija svojevrsni prosvjetiteljski koncept po kojem "literatura, osobito lijepa, mora biti odsjev duševnog života narodnjega, izljev političkoga osvjedočenja i kulturnih reforma, te (...) mora nastojati da se to osvjedočenje, to potreba reformama raširi i u one krugove, u onu masu koja nije tijekom proniknuta, kojoj to nije poznato" (Ibler, *Literarna pisma*, u knjizi A. Baraca, 1961: 33).

Književna romansa

Kroz razdoblje romantizma i realizma roman se razvijao i prilagođavao tadašnjim političkim, socijalnim i društvenim promjenama, prenoseći poruku za sve njegove čitatelje koja je u vremenskom periodu romantizma, odnosno, narodnog preporoda i realizma bila iznimno važna. Duh romantizma osjećao se duboko u devetnaestom stoljeću te je duh sentimentalizma kao “suprotnost racionalističkim i prosvjetiteljskim idejama, zagovarao je osjećajnost kao mjerilo svih odluka i postupaka” (Enciklopedije.hr, natuknica sentimentalizam) još uvijek bio prisutan u književnosti. To možemo pratiti i u djelima kojima se bavimo u ovome radu jer u svim djelima možemo naći elemente i romantizma i realizma. Pozivajući se na uvodne stranice ovoga rada te na pojam “romantičnoga”, uočavamo da, osim što sva tri djela imaju elemente realizma i romantizma, kroz radnju realiziraju pojam “romantičnoga” kroz književnu romansu jer se u svim tim djelima mogu naći i elementi romantizma i realizma. Osim toga, može se uočiti da ta djela sadrže i elemente književne romanse, štoviše, da se mogu tako i žanrovski odrediti. Književnu romansu opisuje Maša Kolanović u članku *Od propovjedne imaginacije do roda i nacije* pozivajući se među ostalim i na kanadskog teoretičara književnosti Northropa Fryea koji navodi:

Romansa je strukturalna srž sve fikcije: izvedena direktno iz narodne priče, više od drugih aspekata književnosti dovodi nas bliže smislu fikcije, shvaćenoj u cijelosti kao epsko stvorenja čovjekove vizije njegova života kao potrage. (Frye, 1976: 15, cit. prema Kolanović 2006).

Kolanović dalje u članku navodi:

Kako ne bismo i na Zagorkine popularne povijesne romane donekle samo mehanički nalijepili kategoriju romanse, trebalo bi ovom prilikom naglasiti povijesno-društvene uvjete u kojima su nastajali. Pritom bismo trebali imati u svijesti da izvanknjiževni element njezinih popularnih povijesnih romana nije tek društvena determinanata iz koje onda proizlaze njezini književni tekstovi, nego je prije riječ o njihovoj prepletenosti u kojoj jedna i druga sfera međusobno razmjenjuju značenjski kapital. (Kolanović, 2006)

Zagorka je romansom htjela odgovoriti pozivu o nacionalnom kontinuitetu (na pisanje ju je potaknuo biskup Josip Strossmayer) kako bi čitatelji prigrlili romane i štivo napisano na narodnome jeziku, a odbacili ono na njemačkom. To je rezultiralo "političkom obojenošću, neskrivenim budničarskim pretenzijama, snažnom oslonjenošću na nacionalnu mitologiju te naglašenom zavičajnošću i kroatocentriranošću upisanima u njezine popularne povijesne romane" (Nemec, 1998: 74). Takvo književno ostvarenje autori su mogli naći u žanru romanse budući da, kako navodi Frye:

(...) ma kolika se promjena zbila u društvu, romansa ponovo pojaviti, gladna kao i dotad, osvrćući se za novim nadama i željama odakle će se napajati. Vječito djetinje svojstvo romanse obilježeno je njezinom izvanrednom ustrajnom nostalgijom, traganjem za svojevrsnom maštenom zlatnom erom u vremenu ili prostoru. (Frye, 2000: 212, cit. prema Kolanović 2006)

Teme o kojima je pisala Zagorka i način na koji je pisala, možemo pronaći i ranije u devetnaestom stoljeću. One su naime odražavale usku povezanost romantičnog i nacionalnog. Kako Nemeć zapaža, odražavale su “intencionalnu političku subverzivnost: protuaustrijski i protunjemački stav naspram tadašnje dominantne ideologije Khuenova aparata, borbu za nacionalnu neovisnost, osudu odnarođivanja, socijalni angažman i feminističke stavove” (Nemeć, 1998.: 77, usp. Kolanović). Povezanost ljubavne romanse i roda možemo pratiti kroz radove Janice Radway. Autorica je u istraživanju pratila funkcioniranje žanra romanse u kontekstu patrijarhalne kulture. Radway pod romansom smatra i ljubavne romane, s time da je važno naglasiti da Radway ne proučava “jeftine kiosk verzije ljubavnih romana”, već književna djela za koje se smatra da imaju literarnu vrijednost. Odnosno, radi se o višoj klasi onog tipa romana koji se kod nas smatra “ljubićem”. Tu tvrdnju možemo promatrati i na primjeru Zagorka, koja se u svojem spisateljskom i publicističkom djelovanju susretala s problemima neravnopravnosti žena u društvu i nemogućnosti dovoljnog obrazovanja žena. Kako tvrdi u novinskome tekstu *Pismenost žena i muževi*:

Muškarac je prihvatio blagodat, da uči čitati i pisati jer je smatrao da je to njegovo pravo i dužnost. Naprotiv, smatrao je taj isti muškarac: da se žena mora brinuti za kuću, djecu i za gospodarstvo, a ne da piše i čita. “I danas je, tvrdi Zagorka (a tekst je napisan 1940.) u muževoj duši ukorijenjena tradicija da je ženi mjesto u kući, u smočnici, u kuhinji i u dječjoj sobi a ne uz - knjigu, a još pod koncem 19. st. smatrala se žena spisateljica - sramotom obitelji.” Zagorka je svoje romane, tj. romanse pisala kako bi oni “probudili borbenost u ženskoj duši. (Zagorka, 1953: 66, cit. prema Kolanović 2006).

Zagorka nikada nije odustajala od borbe protiv normi koje su joj nametnute, a na to je poticala i čitatelje, točnije u prvom redu čitateljice njezinih djela. Ukratko, romansu s obzirom na sve to možemo shvatiti kao način pisanja koji je vrlo teško jednoznačno

odrediti. Je li to zaista samo šund literatura, tzv. niska književnost? Ili se o romansama može suditi kao o književnom modusu u koji se uz ljubavne sadržaje, mogu, također, uplitati i različiti drugi sadržaji poput nacionalno- prosvjetiteljskih kako je to radila Zagorka, ali i književnici devetnaestog stoljeća.

U skladu s tim možemo se pozvati na Stanka Lasića koji kazuje kako su u romanu Šenoina doba najzastupljenije tri teme. To su:

- a) tema ljubavi — odnosno tema prava, slobode i svetosti najintimnijih čuvstava čovjeka;
- b) tema patriotizma i nacionalne nezavisnosti — odnosno tema sjedinjenja individuuma s idejom nacije: nadilaženje subjektivnosti u samosvijesti kolektiva;
- c) tema ljudske jednakosti i društvenog raslojavanja — odnosno tema “plebejstva” i antiaristokratizma (Lasić 1965: 165)

Teme ljubavi u romanopisaca protorealizma ostvarivale su se kroz četiri osnovna tipa ljubavnih odnosa. Prva vrsta ljubavnog odnosa je ujedno i “najuobičajeniji tip”, odnosno, čista ljubav između mladića i djevojke. Takav model ljubavi je ujedno i onaj u kojoj se realizira najveća doza slobode budući da partneri u nju stupaju isključivo zbog unutarnjih poriva. U tim odnosima stupa sama čistoća koja je i snaga tog ljubavnog odnosa. Takav model ljubavi vidi se u ljubavi Petra i Ljubice u *Požeškom đaku*, Pavla i Dore u *Zlatarevu zlatu*, Belizara i Ružice u *Diogenesu* i slično. Nerijetko se u takvom tipu ljubavi partnere ometa raznim preprekama. Katkada parovi nisu dovoljno jaki prebroditi ih pa njihova ljubav završava tragično (Lasić 1965: 165), a ponekad ih unatoč svemu uspiju prebroditi, te njihova ljubav bude okrunjena brakom. Prepreke su sljedeće: staleške razlike i materijalni interesi roditelja; ambicija i taština majke (građanka koja želi da joj kćer postane dijelom plemstva); mračne strasti i požuda protivnika ili nesretno zaljubljenog lica, politički interesi i svađa roditelja te tajna u predživotu roditelja koja uništava zaljubljene ili jedno od njih (Lasić 1965: 166)

Drugi model ljubavi jest tip odbijene ljubavi u kojoj nesretno zaljubljeni ne nalazi smisao u osobi u koju je zaljubljen, već kroz neko plemenito djelo, kao što je to, na primjer, napravio Jerko kada je pomogao Pavlu i Dori u *Zlatarevu zlatu*. Svrha tog lika je njegovo duhovno ostvarenje i žrtva koju podnosi radi zaljubljenih. (Lasić 1965: 166-167)

Još jednu varijantu ljubavi predstavlja uživanje u putenosti i predavanje putenom užitku. Za primjer možemo uzeti Klaru iz *Olge i Line*. (Lasić 1965: 168)

Karakteristično za romanopisce ovoga razdoblja je da najmanje opisuju i analiziraju bračne odnose, iako su oni itekako prisutni u djelima. Ono što je svim odnosima zajedničko jest to što su prikazani kao dio svakodnevnice, dok ostali modeli ljubavi odskaču od nje. Bračni odnosi su vrlo često prikazani i kao odnos mržnje između dva partnera kao što se može vidjeti kroz brak Stjepka Gregorijanca u *Zlatarevu zlatu* npr. Stanko Lasić također kazuje:

Zabilježimo karakterističan detalj: iako ne analiziraju brakove građana i seljaka, pisci ih u pravilu zacrtavaju kao sretno i smirene ljudske veze. (Lasić 1965: 168)

Tema koju valja obraditi jest tema patriotizma i nacionalne nezavisnosti. Kako navodi Lasić:

Gotovo bismo mogli uzeti kao pravilo da se tema čiste ljubavi veže uz temu čistog domovinskog zanosa. (Lasić 1965: 168).

Tako Jelena iz *Dva pira* na vijest o pogibli njezinog ljubljenog govori:

Ne trebam utjehe, oče, utjeha je meni najljepša da je pao za domovinu, koju je ljubio i za nju na svaku žrtvu spreman bio. (Br. 58, Lasić 1965: 168)

Petar Dobrotvor u *Požeškom đaku* pada u očaj jer misli da ga je ljubljena ostavila i pada u očaj te želi počinuti samoubojstvo, a spašava ga jedino misao na domovinu:

Za mene druge ljubavi neće biti nego ona, koju sam drugim preporučivao, narodnost će mi biti ljuba, narodni jezik drugarica. (Lasić 1965:168)

Smatra se kako je sintezu između čiste ljubavi i patriotizma najbolje iznio Kumičić. Na primjeru Olge iz *Olge i Line* uviđamo kako u Olgi ne postoji loša vlas, već samo ogromna ljubav prema voljenom i domovini. (Lasić 1965:169)

Zašto nesretna? upita Olga. Ne, ne, Milane! Sretna je naša domovina. Izdajica ima svuda, nu čil i uman je nas narod. Milano, ja ćutim, da sam pri kraju života, nu vjeruj mi, teško je umrijeti kad vidim . . . moj mali Milan živjet će samo za svoju domovinu . . . - Olgo, ja ću za dva, tri dana u Zagreb; što želiš da kažem onima koji te ljube? — Reci im, da mi je zadnja molba, da mi dijete čuvaju i da ga kao Hrvata uzgoje. (Lasić 1965: 169)

Na osnovu tih primjera možemo zaključiti kako je najveće apsolutno dobro domovina o kojoj se govori uzvišenim tonom. Naravno, pisci ovu temu kroje prema svojem ukusu te čitanjem možemo vidjeti na koje se načine ideja domovine manifestira u njihovim djelima. Ono što je svim piscima zajedničko, osim teme domovine su i ljubavne teme. Dobro se uvijek veže s dobro, a zlo sa zlim. Stoga na primjeru četiri modela ljubavi zaključujemo da su teme nečiste ljubavi (teme odbijene, putene i mračne ljubavi) vezane za uz zlo te ukazuju na izdaju domovine. Iz navedenoga

zaključujemo kako je kroz temu čiste ljubavi ujedno prikazana i istinska ljubav prema domovini. (Lasić 1965: 169-170)

Tu vezu između romantičnog i nacionalnog pratit ćemo dalje u analizi, no prethodno, a kako bismo bolje razumjeli kontekst, donosimo ukratko o obrazovanju žena u devetnaestom stoljeću.

Obrazovanje žena u devetnaestom stoljeću

Žene u devetnaestom stoljeću nije imala prevelikih prava. Od žena se očekivalo da budu domaćice i brinu o kućanstvu i djeci, a od djevojaka se očekivalo da preko svojih majki i časopisa i knjiga koje su čitale uče o vođenju domaćinstva. Devetnaesto stoljeće bilo je obilježeno dubokim patrijarhatom, stoga se ženama u javnoj sferi nije moglo naći mjesto. Osvrćući se na obrazovni sustav devetnaestoga stoljeća, uočavamo kako žene nisu mogle nastaviti gimnazijsko obrazovanje, već je gimnazija bila rezervirana za muški spol. (Šego 2011: 141-160) Postojale su škole koje su učile djevojke i žene kako biti dobre kućanice i majke, no to je ujedno i jedini spektar znanja koje su u to doba žene stjecale. Ivan Perkovac, autor čije djelo *Stankovačka učiteljica* ćemo obraditi kasnije u radu pokušao je i uspio u organizaciji predavanja za žene pod nazivom *O zvanju i rodoljublju žena*. Predavanja su nakon nekog vremena ukinuta pod pretpostavkom da muževi i očevi nisu dopuštali kćerima i ženama slušanje i sudjelovanje u istim. Pomak ka boljem obrazovanju žena, ali i općenitom obrazovanju pokušat je reformom školstva 1874. (Šego 2011: 141-160). Prema tom zakonu koji nosi naziv *Zakon ob ustroju pučkih škola i preparandijah* “svrha pučkog školstva je religijski i moralni odgoj djece i obrazovanje za građanski život. Posebno je naglašeno da osim “duševnih” škola kod učenika treba razvijati i “tjelesne sile”, stoga je u škole ovom reformom uvedena i tjelovježba. (<https://histedu.isp.hr/mazuraniceva-reforma-skolstva/>) Osim reforme školstva 1874.,

zadnjeg dana listopada 1888. godine donesen je *Zakon od 31. listopada 1888. ob uređenju pučke nastave i obrazovanja pučkih učitelja u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*. Taj zakon se prepoznaje i kao onaj u kojem je određen zakonski ili civilni celibat učiteljica. Kako glasi u *Zakonu*, učiteljicama je propisano da nakon udaje napuste mjesto rada, odnosno, da se nakon udaje povuku iz javnoga života. (Dulibić-Paljar 2023: 174). Dinko Župan, na čiju smo se literaturu ranije pozivali, kazuje kako je *Zakon* izazvao veliku polemiku u društvu, kako i negodovanje među učiteljskim redovima. Naravno, konzervativnim redovima ovakav je poredak godio. (Župan 2013: 146-147).

Lik učiteljice u devetnaestom stoljeću

Lik učiteljice devetnaestog stoljeća, a pogotovo tri učiteljice kojima se bavimo u ovome radu možemo pratiti kroz Nemecovu klasifikaciju ženskih likova pod nazivom *Inventar ženskih likova*. *Inventar ženskih likova* obrađuje četiri tipična ženska lika koja se pojavljuju u djelima devetnaestog stoljeća. Ta četiri tipa su:

a) kućni anđeo/svetica/progonjena nevinost

b) fatalna žena

c) produhovljena, bolećljiva, krhka žena (femme fragile) produkt dekadentnoga kulta ljepote krajem 19. i početkom 18. stoljeća

d) žena na putu samosvijesti, subverzivna žena koja raskida s patrijarhalnim, moralnim i klasnim ogradama

U romanima se najčešće javljaju prvi i drugi tip, dok se treći tip poistovjećuje s moderniziranim oblikom žene. Kućni anđeo je tip ženskog lika koji se poistovjećuje s apsolutnim savršenstvom. Takvi likovi su čedni, nevini i pobožni. Lik progonjene nevinosti u hrvatsku književnosti prvi put uvodi Aldof Tkačević u noveli *Nadala Bakarka*. Takav lik se opisuje kao junakinja koja je spremna ostaviti voljene osobe da bi obranila svoju čast i dostojanstvo (Nemec 2003: 101).

Analiza djela

Stankovačka učiteljica

Ivan Perkovac

Ivan Perkovac rođen je u Harmici kraj Brdovca 1826. godine, a umro je u Samoboru 1871. godine. Pučku školu je završio u Zagrebu, a gimnaziju je završio u Kaniži. Godine 1848. s Petrom Preradovićem i Ognjeslavom Utješanovićem sudjeluje u organizaciji vojske nakon što je zbog fizičke nespemnosti odlučio ne prijaviti se u dobrovoljce Jelačićeve vojske (Frangeš 1968:7). U razdoblju od 1851. do 1853. studirao je pravo, bio urednik časopisa *Neven* te služio kao tajnik Matice Ilirske. Godine 1854. obolijeva od sušice koja dodatno upotpunjuje njegov boemski životni stil kojim živi. Ne pomaže ni činjenica kako je jedini izvor prihoda bio šivački zanat njegove supruge Adele (Frangeš 1968: 8). Dio svog života posvetio je i novinarskom radu. Bio je poznat kao onaj koji nema dlake na jeziku. Preko dana je prisustvovao na sjednicama sabora ili odbora, a noću je pisao članke za *Pozor*, najčitaniji politički dnevnik toga razdoblja (Frangeš 1968:9). Bio je član Narodne stranke između 1861. i 1867. Sudjelovao je i bio član Strossmayerove komisije za pregovore s Ugarskom, koja je završila neslavno budući da godine 1868. dolazi do Hrvatsko-Ugarsko

nagodbe iz koje je Hrvatska izvukla 'deblji kraj'. Perkovac nije mogao preboljeti politički krah u kojemu je bio sudionik stoga se povlači iz političkog života. Svoje prvi pripovijetke objavljuje u *Viencu*, časopisu kojeg je bio urednik i osnivač između 1870. i 1871. U *Viencu* objavljuje pripovijetke *Kitica*, *Župnikova sestra*, *Šljivari* i *Crtice iz Bojnog odsjeka*. Kruna njegovog proznog opusa je pripovijetka *Stankovačka učiteljica*. Zanimljivost je kako je upravo ova pripovijetka kasnije utjecala na stvaranje Šenoine *Branke*. Osim aktivnog političkog života, bio je aktivni zagovornik promicanja položaja i obrazovanja žena, stoga izdvajamo tekstove te tematike: *O zvanju i rodoljublju žena*, *Uz put ob uzgoju*, *Estetička obrazovanost*, *Tegobe i zahtjevi pučkoga učiteljstva*. Također se mora napomenuti i kako je prvi koji je organizirao predavanja za žene i djevojke koja nisu bila dugog trajnog vijeka. Stvaralaštvo Ivana Perkovca uzima se kao početak realističnog stvaranja u hrvatskoj književnosti. Tematika o kojoj je pisao je društvene tematika, pa tako često piše o položaju žena u društvu. U svojim djelima također problematizira i rad u prosvjetiteljstvu. (<https://www.matica.hr/vijenac/708/prvi-hrvatski-profesionalni-novinar-31585/>)

Stankovačka učiteljica

Stankovačka učiteljica je dakle pripovijest Ivana Perkovca. Pripovijetka je pisana u obliku pisma koje glavna junakinja romana, učiteljica Marta Božić šalje prijateljici Klari. Marta putem pisama Klarici pokušava opisati i dočarati život u Stankovcu, malom mjestu u kojem je bila na svom prvom namještaju. Božićeva prilikom premještaja u Stankovac ostavlja bolesnu majku u Zagrebu s obećanjem da će se brinuti o njoj. Marti je bilo teško ostaviti majku za sobom, no vođena vlastitim idealima odlazi u Stankovac u nadi da se dokaže kao učiteljica. Dodijeljen joj je razred djevojčica koje je trebala poučavati.

Marta se već na početku susreće s neljubaznim Stankovčanima. Prvo ju odbija učiteljeva žena, a potom joj ni svećenik nije htio pomoći. Neprijateljska okolina nije pogodovala Marti, no ona se ipak uspjela prilagoditi novoj sredini. U tome joj je

pomogla obitelj Šavorić koja ju je uzela pod svoje okrilje. U jednom od mnogih pisama Klari Marta piše i ovo:

Ionako još nisam ovdje nikomu u volju ušla. Jedina mi je za sada prijateljica Šavorićka, ona sudkinja koje koje smo prospale prve noći. Dobra je duša; smatra me sirotom koju treba pomilovati a kadšto i nahraniti. (Perkovic 1942: 31)

Tijekom prvih dana i tjedana u Stankovcu Marta se sve više i više razočaravala u stanovnike mjesta. Njezine metode podučavanja djece uvelike su se razlikovale od onih na koje su mještani bili naučeni te je Marta zbog toga bila osuđivana. To možemo dobro vidjeti iz ovih kratkih ulomaka teksta:

Nova je učiteljica ćanuta. (Perkovic 1942: 33)

(...) Nekakva smušena ženska koju bi trebalo otjerati (...)
(Perkovic 1942: 38)

Nema u te učiteljice ozbiljnosti, nema dostojanstva, sva joj je briga samo igra i zabava – smušena je! (Perkovic 1942: 49)

S djecom je imala predivan odnos pun ljubavi i poštovanja koji mještani nisu razumjeli. U drugom pismu govori Klari:

Vide nas kadšto mrki ljudi, djeca su živa, a ja med djecom: da čuješ onda čudnih prigovora. Nema u te učiteljice ozbiljnosti, nema dostojanstva; sva joj je briga samo igra i zabava – smušena je!... Da znadu, kao što ti

znaš, kolika mi je muka ovog proljeća tištila srce, ne bi mi
uz djecu zamjerali veselu ćud! (Perkovac 1942: 49)

Njezine metode podučavanja uvelike su se razlikovale od ostalih učitelja. Marta je djecu vodila u šetnje, pjevala im te pričala raznorazne priče. Nije kudila djecu niti prema njoj bila gruba.

Tijekom svog boravka u Stankovcu upoznaje kapetana Granošu. Kapetan Granoša i Marta su se u nekoliko navrata sukobljavali te ga je Marta smatrala cinikom, no usprkos prepirkama u njemu je prepoznala određenu plemenitost koja ju je zaintrigirala. Ono što Marta barem tada nije znala jest to da je i ona zaintrigirala njega. Osim Granoše naklonost prema Marti osjeća i Josip Javorić, pristav kotarskog suda. Javorić je pokušao iskazati naklonost prema Marti tijekom božićne večere kod Šavorića, no ona mu je kazala sljedeće:

(...) A da vam rekнем: popnite se na drvo, eno na skrajnjoj joj grani prelijepe kruške, baš sam ju poželjela!. Biste li se vi usudili? Ne biste se bojali, da ćete poderati svoju lijepu odjeću, ili da ćete si ogrepsti nježne prstiće? A što bi ja sirotica, da se na vrhu stabala sjetite svojih parnica i onih pravoslovnih tančina, da vam se zavrti u mozgu, pa da padnete na tla! Ne, ne! Toliku žrtvu od vas tražiti ne bi bilo pravo! (...) (Perkovac 1942: 56-57)

Nova rasprava između Marte i Granoše odvila se kod Šavorića za vrijeme poklada kada je Granoša rekao kako djevojke jedino misle na kostime, maškare i ples. To je duboko uvrijedilo Martu te je s velikom srčanošću krenula objašnjavati Granoši kako to nije istina te mu je htjela ukazati koliko voli svoj posao. Granoša joj je na to rekao kako je još neiskusna te neka pričeka nekoliko godina. Tijekom djela uviđamo kako je Marta veoma moralna i dostojanstvena djevojka. Jedan od primjera njezinog čvrstog morala je nastupila kada je odbila davati instrukcije djevojčicama jer je smatrala da je plaćena da svima jednako prenosi znanje. Ako je plaćena da daje instrukcije nekim

djevojčicama, smatrala je da bi diskriminirala druge. Nakon teške zime, za Martu je uslijedilo još teže proljeće. Djeci je obećala izvesti ih u šetnju čim zatopli te se opet našla u centru kritike zbog svog nedostojnog načina podučavanja. No, na povratku iz šetnje susrela je Granošu koji ju je gotovo srdačno pozdravio, što je Marti bilo čudno.

Prošla je još jedna školska godina, a Marta je i dalje bila na udaru kritika. Nije pomoglo ni to što se predstavila gospođama, ni što joj je pristav udvarao. Sve njene nezgode zapečatila je prijava u Zagreb te pismo u kojem je stajalo kako poglavarstvo nije zadovoljno njezinim podučavanjem. Marti je postalo još teže te je bila na rubu odustajanja od boravka u Stankovcu i predavanja, ali Šavorićka ju je uspjela nagovoriti da ostane te da će se ona pobrinuti za njene troškove kako bi si Marta uštedjela. Prije nego što je pošla u Zagreb da provede ljetne praznike, Stankovac je pogodio požar u kojemu je stradao veliki broj kuća. Turobna atmosfera se samo nastavila nakon što se Marta vratila iz Stankovca te saznala kako je njezina učionica dana učitelju za dječake. Marti je u nevolji pomogao Granoša. Tokom razgovora s Granošom saznala je kako je Granoša imao zaručnicu koju je mnogo volio. Zaručnica ga je ostavila nakon što je izgubio šaku u ratu u Italiji.

Jednoga dana Granoša je posjetio Martu te joj iznio plan zgrade koju planira izgraditi kako bi Marta imala adekvatan prostor za podučavanje. Zgrada je također trebala sadržavati i stan za Martu i njezinu pomoćnicu. Upravo je u ovom razgovoru Granoša konačno iznio svoje osjećaje prema Marti, opisao joj koliko je ljubi iznutra i izvana. Marta u pismu Klari opisuje Granošin izljev osjećaja:

(...) Ne zna se dosta nahvaliti mojih modrih očiju, bistra mi pogleda, plave kose, jasna i zvonka glasa, zatim iskrene čudi, oštroumlja itd. Da ti sve izbrojim, moraala bi se i pred tobom postiditi. (...) Kaže mi, da ga je zazeblo pri srcu kad me je prvi put ugledao; da mu je sinula pred očima slika prve njegove drage, da nije znao onaj čas; bi li me ljubio, bi li mrzio. Tom me je prilikom zapitao vrlo zabrinutim glasom, ne ću li se nikada zgroziti od jednoruka čovjeka. (Perkovic 1942: 123)

Marta nije ostala ravnodušna te je Granoši priznala kako prema njemu osjeća isto:

(...) prislonila sam se glavom na srce mu; "čuješ li, kako žestoko bije za me? Ovo je moje blago." (Perkovic 1942: 123)

Marta na kraju ostane u Stankovcu kao učiteljica, ali i kao žena kapetana.

Marta Božić u Perkovićevom djelu prikazana je kao mlada entuzijastična učiteljica puna nade da će svojim podučavanjem postaviti temelje pravog i ispravnog podučavanja. Velika je idealista te za svoju profesiju kaže:

Tko svagda traži nagradu za svoj trud u gotovu novcu, taj se nije imao posvetiti učiteljstvu; tko pak ide za višom svrhom, tomu će se u učionici naplatiti trud kao nigdje. (Perkovic 1942: 64).

Marta je zanesena svojim pozivom, a pri danom citatu vidimo kako kroz posao učiteljice ne gleda osobnu korist, već kolektivnu dobrobit ostalih. Kada bismo ju provukli kroz Nemecovu tipologiju ženskih likova, svrstali bismo ju u kategoriju *kućnog anđela* - pobožne, čedne djevojke koja je idealna u svakom obliku.

Osvrnemo li se na vrijeme u kojem je djelo napisano, shvaćamo kako kroz djelo Božićeva ističe važnost nacionalnosti i države, kao i podučavanja na narodnome jeziku, što nas opet dovodi do slike "idealne" žene - čuvarice "ognjišta", odnosno žene koja je nacionalno osviještena te svojim postupcima promiče nacionalnu svijet u njenoj okolini.

Razmotrimo li četiri modela ljubavi koje smo ranije opisali u radu ovo djelo svrstavamo u prvu kategoriju, odnosno kategoriju čiste ljubavi. Marta i Granoša ulaze u ljubavni odnos isključivo zbog osjećaja jednog prema drugomu. Njihova ljubavna

priča završava sretno i biva okrunjena najvišim činom - brakom. Kao što je već prikazano, tema čiste ljubavi često je povezana s apsolutnom zanesenošću državom, što je vidljivo na primjeru Marte, promicateljice nacionalne svijesti. Uz nju tu je i Granoša koji se nakon rata vraća u Hrvatsku te tamo pokušava naći svoje mjesto pod suncem, što u konačnici biva istinito nakon što upozna Martu.

Branka

August Šenoa

August Šenoa, jedan od najvećih hrvatskih književnika, kritičar, prevoditelj i političar rođen je u Zagrebu 1838. godine. Pokušao se ostvariti kao pravnik na zagrebačkom i praškom sveučilištu, no to mu nije pošlo za rukom. U književnost se uključio veoma rano, prvo kao urednik časopisa, a onda i kao pisac. Jedni od prvih časopisa koje je uređivao bili su *Glasonoša* i *Slawische Blätter*. Nakon povratka iz Beča radi kao dramaturg te kao urednik *Pozora*. Osim uređivanja časopisa i dramaturgije, Šenoa se također ostvario i kao gradski bilježnik i kao gradski senator. Postaje urednikom *Vienca* 1874. godine te ostaje njegovim urednikom do svoje smrti. Osim vlastitog imena, u književnom stvaralaštvu koristio je i pseudonime Petrica Kerempuh, Milutin, Veljko Rabačević te Branislav. Uz pseudonime koristio je i šifre. Svoje novinarsko umijeće brusio je u časopisima *Pozor*, *Glasonoša*, *Leptir*, *Naše gore list*, dok je svoje književno umijeće okrunio pjesmama, novelama, feljtonima, novelama, romanima i slično. Okušao se u skoro svim žanrovima. Sastavljač je i dvije antologije koje nose naziv *Vienac izabranih pjesama hrvatskih i srbskih* i *Antologija pjesništva hrvatskoga i srbskoga, narodnoga i umjetnoga*. U *Našoj književnosti*, jednoj od najvažnijih Šeninih djela, zalaže se za “popularnu, poučnu i zabavnu struku književnosti”, sve u svrhu promicanja nacionalnoga duha i rada. Kako navodi enciklopedija.hr, “držao je da umjetnost mora sadržavati estetsku i etičku komponentu, da mora djelovati u svrhu duhovne emancipacije hrvatskog naroda, vodeći računa poglavito o “socijalnom momentu”, te da se pisci moraju »obzirati na općinstvo i djelovati na narod«, svjesno odabirući tendencioznu književnost kao jedini način stvaranja samostalne civilizacije i očuvanja identiteta protiv tuđih utjecaja.” (<https://www.enciklopedija.hr/clanak/senoa-august>) Šenoa se može pohvaliti pozamašnim opusom koji je i danas uvelike čitan. Neka od njegovih najpoznatijih djela su *Branka*, *Čuvaj se senjske ruke*, *Prijan Lovro*, *Zlatarovo zlato*, *Prosjak Luka* te mnoga druga djela. Tijekom života uživao je u velikoj popularnosti među čitateljima. U svojim radovima nudio je široku tematsku varijaciju, stoga njegova djela sadržavaju domoljubnu, socijalnu, društvenu, ljubavnu i nacionalnu tematiku. Svojim povijesnim romanima ustalio je roman kao glavnu književnu vrstu. Inspiraciju za povijesni roman

crpio je iz djela Waltera Scotta, škotskog pjesnika i romanopisca. Pomoću povijesnih izvora prikazivao je kako politika i društvo utječu na živote “malih ljudi”. Preko izabranih povijesnih događaja prikazivao je vezu između prošlosti i sadašnjosti. (<https://www.enciklopedija.hr/clanak/senoa-august>). Godine 1877. postaje predsjednikom Matice hrvatske. Nakon potresa u Zagrebu obolijeva te umire 1881. godine u svom domu u rodnom gradu. Iako bolestan, svoje zadnje atome snage ulijevao je u *Kletvu*. Nažalost, unatoč svim naporima i angažiranju drugih da mu pomognu u pisanju, *Kletva* je ostala nedovršeno Šenoino djelo. Njegovo stvaralaštvo čini veliki dio povijesti hrvatske književnosti te Šenoa i danas, više od 130 godina nakon smrti i dalje važi za jednog od najvećih književnika hrvatske književnosti. (<https://www.enciklopedija.hr/clanak/senoa-august>)

Branka

Branka nastaje kao Šenoina verzija *Stankovačke učiteljice*. Lik Marte i njezine srčanosti u borbi protiv okrutnih mještava i tadašnjeg školskog sustava nadahnuo Šenou da napiše *Branku*.

Glavni lik romana je Branka Kunić, djevojka koja živi u Zagrebu s bakom nakon što su joj preminula oba roditelja. Nakon završena školovanja, Branka se susreće s mnogobrojnim problemima oko svojeg zaposlenja da bi na kraju dobila posao u malom selu zvanom Jalševu. U djelu možemo iščitati autorski stav o tome:

Sirota idealistica! Bila se uzdala u svoje vrline, u svoje svjedodžbe. (1969: 36)

I ovo je djelo dakle napisano u epistolarnoj formi. Branka se dopisuje sa svojom prijateljicom Herminom, dok iz njihove prepiske čitateljima postaje jasno da je i Šenoina Branka „idealistkinja“ te da je zagovornica stava kako žena nije prirodno inferiorna u odnosu na muškarca.

Ženska vrijedi dva puta više kad se sama bez muške pomoći pošteno prehraniti zna; bit će samostalnija, ponositija, bit će sigurnija od nesreće, pa udade li se, može i pomagati muža (Šenoa 1969: 18)

Branka je slika i prilika šenoinske idealne žene ispunjene ljubavi prema domovini koju želi promicati svojim radom. Za svoju profesiju tako kaže:

(...) srce me vuče među narod, među djevojke naše, da sijem ondje sjeme plemenitosti, poštenja, ljubavi. Ne pitam toliko kakova će moja sreća biti, samo želim da bar u nekoliko primjera vidim da je moja misao činom postala. (Šenoa 1969: 18)

(...) meni je učiteljsko zvanje ideal moga života, jer uopće držim da je dapače dužnost svakog krštenog stvora da ne radi samo za sebe nego za opće dobro. Znam da je to zvanje veoma mučno i teško, no vjerujte da mi pred očima lebdi budućnost poput rajskoga vrta (Šenoa 1969: 44)

Iz tih redaka možemo iščitati koliko je Branka požrtvovna te koliko je spremna riskirati vlastitu sreću i korist za dobrobit ostalih. Tim je osobinama veoma nalik liku Marte iz *Stankovačke učiteljice*. Osnova je njezina lika stoga nacionalno-prosvjetiteljsko djelovanje koje svim svojim djelima promiče August Šenoa. Vidimo to dobro iz ovog

citata:

A narodu hoću služiti, na to sam se zaklela, na to me srce vuče. Hoću da radim dva tri puta više nego što mi je dužnost, hoću da radim mjesto drugih ženskih, koje su žalibože zaboravile da su hrvatske žene ili djevojke (Šenoa 1969: 23)

Kao i Perkovčeva junakinja, tako se i Šenoina susreće s neprimjerenim udvaračima. U ovom je slučaju to Marić, koji je utjelovljenje sitne korumpirane birokracije. Branku pokušava pridobiti nudeći joj stalan posao, no Branka, ostajući vjerna svojim iznimnomoralnim uvjerenjima, Mariću kazuje sljedeće:

(...) ja sam ženska glava, tražim križ i junačku borbu, meni nije na pameti samo moj svagdašnji hljebac, već i nebeska mana obrazovanja za sav narod; ja se divim ljudem, koji su nesebični zatočnici svijeta, a prezirem ljude koji ne osjećaju u sebi više dužnosti negoli ona životinja koja ide po svijetu da si traži hrane (...) (Šenoa 1969:44)

Ja znam da primam na sebe križ, ja ga hoću primit na sebe i nosit ga junački za moj narod, za moj zabačeni puk” (Šenoa 1969: 44)

Nakon duge potrage za poslom Branka će dobiti mjesto učiteljice u Jalševu, no kao i Marta iz Perkovčeva djela nailazi na osudu mještana. Branka odskače i svojim načinom rada: svoje đake nikada nije fizički kažnjavala, već je kao i Marta pjevala djeci, šetala s njima, pričala im priče te se igrala s njima. Svoj isprva “divlji” razred pokušava osvojiti ljubavlju i strpljenjem. Paralela sa *Stankovačkom učiteljicom* još više dolazi do izražaja kad i Branka dobije prijavu zbog neadekvatnog rada. Branka se kao i Marta trudila svim silama sprati ljagu sa svojega imena. Ponekad je

razmišljala o odustajanju, no njena zavrela krv nije joj dala da tako lako odustane od svoje misije da obrazuje narod te mu da pouke vezane za domovinu. Brankin istinit ljubavni interes u romanu je grof Belizar – stranac koji se vratio u Hrvatsku u nadi da će oživjeti svoju zaboravljenu hrvatsku stranu. On se, kao i Granoša, razočarao u ljubav te mislio da neće nikad više voljeti sve dok nije upoznao Branku. Brankini silni trud urodio je plodom na kraju godine kada su njezina dječica briljirala na ispitu. Njezin uspjeh proćuo se do Zagreba nakon čega joj je tamo i ponuđeno radno mjesto, no Branka je toliko zavoljela seosku djecu da je odlučila ostati u selu. Njezin je uspjeh bio potpun kad se sretno ostvarila i njezina ljubavna prića.

Ukratko, Branku kao i Martu možemo opisati kao idealisticu koja je bila izrazito glasovita u promicanju nacionalne svijesti među mladima. Nije se dala pokolebati pa čak i onda kada joj je bilo najteže. Čak i kada joj je bio ponuđen stalni posao učiteljice, Branka je okrenula leđa čvrsto se držući svojih stavova te mišljenja kako je sama dovoljno sposobna da sama kroji svoju sudbinu. Njezin uspjeh bio je očit kada se uspjela dokazati mještanima Jalševca kao adekvatna učiteljica. Osim u poslovnom, uspjeh je našla i u ljubavnom smislu. Iako nije priželjkivala brak ni udaju (mada nije bila protiv njega), on joj je ipak prikrao. Njezino srce odabralo je Belizara te je s njime uživala u braku i velikoj ljubavi. Nakon udaje nastavila je svoj angažman u prosvjetiteljstvu, a ono najvažnije, nastavila je njegovati svoje korijene i svoju domovinu.

Đurđica Agićeva

Ksaver Šandor Gjalski

Ksaver Šandor Gjalski, pravog imena Ljubomil Tito Franjo Josip Babić rođen je 1854. u Gredicama pokraj Zaboka u kojima je i umro 1935. godine. Kao i ostala dva autora, studirao je pravo te je kao pravnik radio u mnogim hrvatskim mjestima, a okušao se i u politici. Iz političkih razloga je umirovljen. Bio je predsjednik Društva hrvatskih književnika i urednik *Vienca*. Iako spada u razdoblje realizma, stilski i tematski se također može svrstati u modernizam. Njegovo književno stvaralaštvo možemo podijeliti u tri tendencije. Svojim pisanjem htio je spasiti Zagorje od zaborava, od plemstva do krajolika (Brnčić 1997: 8). Osim voljenog Zagorja, Gjalski se dotiče i vladavine Khuena Hedervaryja i njegovog utjecaja na politički i društveni svijet Hrvata. (Brnčić 1997: 9) Kao posljednju tendenciju možemo navesti njegovo propitkivanje sklada čovjeka i prirode, odnosno, bol uzorkovanu neuravnoteženosti istim (Brnčić 1997: 9). Kada govorimo o djelima Gjalskog, uočljiva je manje detaljnija karakterizacija likova, odnosno, likovi su općenito karakterizirani te izostaje emotivna angažiranost likova. Njegovo djelo *Đurđica Agićeva* problematizira odnos između zbunjenog pojedinca i sredine u kojoj se nalazi (Brnčić 1997: 18). Gjalski ostaje zapamćen po svojoj predanosti očuvanju voljenoga krajolika, problematiziranju političkog i društvenog života za vrijeme Khuenove vladavine, ali i po novinama koje uvodi svojim stvaralaštvom.

Đurđica Agićeva

Đurđica Agićeva djelo je Ksavera Šandora Gjalskoga u kojem pratimo mladu učiteljicu Đurđicu koj pokušava pronaći svoje mjesto u negostoljubivoj okolini dok se istovremeno pokušava ostvariti kao učiteljica. Đurđica je, kao i Branka, dugo vremena provela kao nezaposlena učiteljica. Sreća joj se osmjehnula klada je dobila posao privremene učiteljice u Pazarincima. Opisana je kao mlada, pobožna djevojka

koja je posjedovala neobičnu ljepotu, što odgovara modelu lika "kućnog anđela". Gjalski ovako opisuje Đurđicu:

Navršila je već dvadeset dvije godine, a još uvijek je na teret roditeljima. Zar se za to toliko učila, tolike noće probdila uz knjige, dok su njezine vršnjakinje lebdile po plesnim dvoranama? Većina ih je danas poudata. Ne bi li i ona bila isto postigla? Zašto ne? – i dražesno – koketljivi smiješak proletio bi joj finim, još napo djetinjским lišcem. Nešto snažno, mlado i jedro sijevnulo bi joj u taki tren dušom, a nježno nad poslom prignuto tijelo čisto bi uvis poraslo. No odmah se sjeti riječi svoje suhe učiteljice kad je tumačila uzvišenost pedagogijske zadaće i zahtijevala da pedagogiji za volju treba zatomiti svaku svjetsku pohotu i svaku žensku slabost (Gjalski 1964: 28-29)

Nakon što je konačno dobila posao u Pazarincima, Đurđica se veoma veselila što će konačno upotrijebiti sve znanje koje posjeduje i prenijeti ga dječici. Sanjarila je:

Čisto se je radovala djeci koju će obučavati. Zaklinjala se kako će sav trud uložiti da joj škola bude uzorna. Sada je već smišljala načine kako će najprije predobiti ljubav dječice, snovala igre kojima će ih zabavljati, i u duhu je već gledala zdrava, puna lica malih nemirnjaka, slušala zvonki im smijeh – vidjela ih oko sebe i bilo joj kao da gleda anđele, mislila na anđeosku meku ćud netaknutih ovih dušica, – da, jednom riječi, ona je već sada ljubila tu nepoznatu djecu (Gjalski 1964: 46)

Đurđica se nikako nije mogla prilagoditi novoj sredini u kojoj se nalazila. Najviše ju je boljelo kako je prihvaćena od strane mještana. Boljela ju je izopačenost, zloćudnost i

zaostalost Pazarinčana. Sve je više razmišljala o svojoj obitelji i svome domu. Jedini spas od Pazarinčana bilo je vrijeme koje je provela u školi. Veoma je voljela djecu, a ona su voljela i nju. No i njihov odnos je naišao na prepreke. Djeca nisu bila naučena higijenskim navikama, teško su učila, odnos između roditelja i Đurđice bio je pun nerazumijevanja. Usprkos svim izazovima, Đurđica pokušava riješiti konflikte koji se stalno nižu najbolje što može. Osim problema s kojima se suočavala u školi, Đurđica se suočava i s neželjenim udvaračem Žunićem koji joj u zamjenu za brak nudi stalan posao. Đurđica, idealistica kao i druge dvije junakinje, odbija svog nasrtljivog udvarača Žunića. Žunić potom pokušava oklevetati Đurđičino ime te smišlja razne spletke kako bi joj naškodilo. Mlada učiteljica je svoju srodnu dušu našla u Hanibalu, čovjeku visoka položaja. Nažalost, Hanibalova je majka imala zadnju riječ u tom odnosu. Kako se jako brinula o ugledu svoje obitelji, a kako je Đurđica bila na lošem glasu, zaključila je kako brak s Đurđicom ne bi bio dobro rješenje za njezina sina. Zbog silnih razočarenja, kako na poslovnom, tako i na ljubavnom polju, Đurđica naposljetku doživljava živčani slom. Nakon bolesti odluči napustiti svjetovan život te ostatak života provesti u samostanu. Za života je Hanibala srela još jednom. Njihov susret je bio ispunjen osjećajnošću, no nisu obnovili svoju ljubav. Nakon što je saznala da je Hanibal umro, Đurđica osjeti kako će i ona ubrzo prijeći na onaj svijet, što se i obistini.

Đurđica Agićeva djelo je u kojem glavna junakinja (za razliku od prijašnja dva djela) završava tragično. Đurđica je i sama bila okrenuta životu u idealima. Usprkos čvrstim stavovima, Đurđica ne uspijeva ostvariti san o kojemu je maštala.

Zaključak

U ovome radu obradili smo tri velika djela hrvatske književnosti devetnaestog stoljeća. Glavne junakinje analiziranih djela slične su u mnogočemu. Možemo ih opisati kao "kućne anđele" - požrtvovne, pobožne djevojke koje svoje stavove i mišljenja zasnivaju na idealima. Njihov poziv njihovo je najveće blago koje pokušavaju očuvati unatoč stalnim preprekama na koje nailaze. Sva su tri djela napisana su za vrijeme romantizma i realizma. Hrvatski romantizam isprepliće se s hrvatskim narodnim preporodom, odnosno, procesima oblikovanja modernog hrvatskog društva, stoga mnoga djela (uključujući i analizirana tri) šalju poruku vezanu za uspostavu nacionalnog identiteta. Analizirana tri djela možemo svrstati u žanr književne romanse jer spajaju teme ljubavi s tadašnjom aktualnom temom buđenja nacionalne svijesti. Svi autori preko likova učiteljica pokušavali su promicati svjesnost o važnosti učiteljskog poziva. Glavne se junakinje odmiču od društvenih normi toga vremena primjenjujući vlastite metode u poučavanju, a koje se zasnivaju na međusobnom poštivanju učitelja i učenika. Ne vjeruju u fizičko kažnjavanje, već u zasnivanje bliskog odnosa. Kao što se i može očekivati, okolina na takve metode nije reagirala dobrohotno, već osuđivanjem, štoviše i izravnim napadima i progonima.

Abstract

Nineteenth century literature was marked by epochs of romanticism and realism. Croatian literature of the nineteenth century was influenced by a number of changes in political and social fields which were reflected in literary opus. Croatian romanticism was intertwined with Croatian national revival in which Croats began to recognize the importance of preserving their national identity, literature and language. Many authors tried to convey the idea of the importance of preserving national identity through their literary works. August Šenoa, Ivan Perkovac and Ksaver Šandor Gjalski wrote works in which the main heroines are teachers. Marta, Đurđica and Branka were portrayed as ideal women, the ones everyone should look up to. They were guided by their ideals and despite the inhospitable environment they found themselves in, they tried to achieve their goals. Their strong will and morals pushed them forward even in the most difficult moments. Despite the obstacles they encountered, they managed to find love which back then was intertwined with the idea of national identity. Through this paper we observe the relationship between national and romantic in the works analyzed above.

Literatura

Barac, Antun: Hrvatska književna kritika II, Matica Hrvatska, Zagreb, 1961.

Brnčić, Jadranka: Izabrana djela: Ksaver Šandor Gjalski, Riječ, Vinkovci, 1997.

Enciklopedija.hr, "romantizam", <https://enciklopedija.hr/clanak/romantizam>

Enciklopedija.hr, "Šenoa, August", <https://www.enciklopedija.hr/clanak/senoa-august>

Flaker, Aleksandar: Stilske formacije, Liber, Zagreb, 1976.

Flaker, Aleksandar: Književne poredbe, Naprijed, Zagreb, 1968.

Frangeš, Ivo Pet stoljeća hrvatske književnosti, Knjiga 38, Zora Matica hrvatska, Zagreb, 1968.

Gjalski, Šandor, Ksaver: Izabrana djela, Jadranka Brnčić, riječ, Vinkovci

Gjalski, Šandor, Ksaver: "Đurđica Agićeva", Nolit, Beograd, 1964

Hrvatski jezični portal, "romantičan", https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=dlhnUBM%3D&keyword=romanti%C4%8Dan

Jelčić, Dubravko: Književnost hrvatskog narodnog preporoda, Školska knjiga, Zagreb, 1978.

Kolanović, Maša: Od propovjedne imaginacije do roda i nacije, <https://zagrebacka-slavisticka-skola.com/article.php?id=1769&naslov=od-pripovjedne-imaginacije-do-roda-i-nacije>, 2006.

Lasić, Stanko: Roman Šenoina doba (1863. – 1881.), JAZU, Zagreb, 1965.

Matica Hrvatska: Prvi profesionalni novinar: <https://www.matica.hr/vijenac/708/prvi-hrvatski-profesionalni-novinar-31585/>

Nemec, Krešimir: Povijest hrvatskog romana - od početaka do kraja 19. stoljeća, Znanje, Zagreb, 1995.

Perkovic, Ivan: Stankovačka učiteljica, BE-EL-KA, Zagreb, 1942

Protrka, Marina: Stvaranje književne nacije: oblikovanje kanona u hrvatskoj književnoj periodici 19. stoljeća, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb, 2008.

- Solar, Milivoj: Povijest svjetske književnosti, Golden marketing, Zagreb, 2003.
- Stančić, Nikša: Hrvatski narodni preporod – ciljevi i ostvarenja, Cris, Zagreb, 2008.
- Šego, Jasna: O ženama u „Viencu“ i o liku učiteljice u trima književnim tekstovima 19.st. u kroatologija 2 (2011) 2 : 141 – 160
- Šenoa, August: „Branka“, 2.izdanje, izdavačko knjižničarsko poduzeće „Mladost“, Zagreb, 1969.
- Šicel, Miroslav: Pregled novije hrvatske književnosti (drugo prošireno izdanje), Matica hrvatska, Zagreb, 1971
- Šicel, Miroslav: Hrvatska književnost, Školska knjiga, Zagreb, 1982.
- Župan, Dinko: Mentalni korzet, Spolna politika obrazovanja žena u Banskoj Hrvatskoj, Osijek, 2013
- Živančević, Milorad, Frangeš, Ivo: Povijest hrvatske književnosti: Ilirizam i realizam (knj. 4), Liber-Mladost, Zagreb, 1975.